

Poetes i mecenes de la poesia catalana de la primera meitat del segle XIV: una relectura¹

1. La tradició lírica de la Corona d'Aragó durant la primera meitat del segle XIV s'ha presentat tradicionalment com un camp quasi erm, només adobat per la influència perniciosa del Consistori de Tolosa. Per dir-ho amb paraules del gran mestre Martí de Riquer (1980, vol. 2, p. 21-23), cap al 1300, Occitània estava sota el domini de la «corona francesa, que no tolerava particularismes perillosos, i per la Inquisició, també francesa, que vetllava atentament per impedir la més petita ombra d'heretgia, el conreu de l'art de trobar era en una situació crítica i es pot dir que la llengua dels trobadors havia desaparegut arreu, menys a Catalunya, lliure d'aquelles dues forces tan eficaces». L'objectiu del Consistori era, doncs, «ressuscitar la ja gairebé morta poesia dels trobadors i conservar la llengua provençal clàssica, la qual, sense un conreu operant i elevat, es fraccionava dialectalment i evolucionava amb gran rapidesa».

Riquer només fa palès el que ha afirmat la immensa majoria de la historiografia literària del segle XX, i que, dit sigui de passada, encara continua essent el que avui gairebé accepten la major part dels historiadors de la literatura. Riquer mateix rebla el clau amb una sucosa descripció de l'Escola de Tolosa que no em sé estar d'extractar: «Aclaparadora monotonía i absència de la més petita vibració [...]. La lírica trobadoresca clàssica era mal vista per les autoritats eclesiàstiques a causa de la seva llibertat d'expressió i del caràcter adulterí de l'amor cortès», cosa que duia a conrear «temes sagrats i sobretot marians». I conclou:

1. Aquest article pertany al projecte de recerca «Cultura escrita cortés en la Corona de Aragón: materialidad, transmisión y recepción» (PID2019-109214GB-I00) i al projecte «Troubadours and European identity: The role of Catalan Courts» (Recercaixa 2015 ACUP 00127), de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona.

Al meu parer, el defecte més gran de l'Escola de Tolosa és el seu aïllament. Durant gran part del segle XIV i gairebé tot el segle XV aquests rimadors escriuen milers i milers de versos vinculats només d'una manera molt parcial i vaga a la tradició dels trobadors del XII i XIII sense adonar-se del que s'ha esdevingut i s'està esdevenint a Itàlia, que en llengua d'oïl apareix la meravella de Villon i, cosa encara més sorprenent, sense veure que a Catalunya hi havia Ausiàs March.²

Des d'aquesta perspectiva, fins al final del segle XIV, i precisament per un efecte de desnaturalització respecte del dictat del Consistori, no es van donar les condicions culturals ni de mecenatge que permetessin la reaparició de poetes equiparables als grans trobadors catalans, és a dir, poetes capaços de produir, amb un pes específic que pogués ser detectable, un corpus que heretava els models trobadorescos, però que restava obert a les noves influències provinents de França o d'Itàlia.³ Aquesta nova escola poètica, definida ja com a catalana en oposició a la poesia trobadoresca composta a Catalunya abans de la fi del segle XIII, s'ha presentat sempre com si fos la conseqüència d'un *revival* cultural promogut per l'entorn de la casa reial catalana a finals del segle XIV, derivat sobretot dels nous contactes de l'infant Joan amb la casa reial francesa i les seves tendències culturals, que arribarien al punt culminant amb el seu casament, primer, amb Mata d'Armanyac, i, més tard, amb Violant de Bar.

Aquesta nova influència que s'empelta al tronc trobadoresc, i a la qual cal sumar-hi la italiana, que procedia principalment de la freqüentació de la cort papal d'Avinyó, és innegable. Però, en els darrers anys, s'ha iniciat una revisió d'aquestes premisses, amb l'anàlisi de les fonts primàries, literàries i històriques en què se sustenten; és a dir, les dades que provenen dels testimonis manuscrits i la documentació d'arxiu, i també s'han aplegat i interpretat les dades literàries i històriques que donen context a aquesta lírica. Un dels primers passos ha estat la creació d'una base de dades (Cançoners DB, <http://candb.narpan.net>) per recollir i organitzar la informació sobre tots els aspectes de la literatura en vers a la Catalunya medieval (poetes, obres, manuscrits, documentació d'arxiu, metada-

2. Per donar només un altre exemple, ara des de la banda francesa, el gran historiador de la literatura Alfred Jeanroy va escriure sobre aquest mateix període: «si les traditions de l'art s'y étaient maintenues, au moins dans une certaine mesure, les conditions dans lesquelles il était pratiqué avaient beaucoup changé. Les métiers de jongleur et de poète de cour, ne nourrissant plus leur homme, disparaissent : le poète n'est plus un professionnel, vivant de sa profession, c'est un dilettante n'exerçant aucun métier ou cherchant dans un autre ses moyens d'existence [...]. La médiocrité de culture ou le défaut de culture que supposent ces professions [de Mainteneurs et de premiers couronnés] expliquent, et au-delà, les imperfections de tout genre qui nous frapperont dans les œuvres que nous allons étudier» (1941a, p. 2-3).

3. Sobre les innovacions d'aquest període, vegeu ara CABRÉ i TORRÓ (2015 i en premsa).

des literàries). Els primers resultats de la recerca, dels quals aquest article és només un petit tast, posen en qüestió les línies principals de l'herència historiogràfica rebuda.⁴

2. Per avaluar l'impacte d'aquesta lírica que s'ha etiquetat amb menyspreu com a *tolosana*, cal començar per interrogar-se sobre la naturalesa del Consistori de Tolosa, els factors que en van impulsar el naixement i la seva eventual evolució diacrònica, i, especialment per al cas que ens ocupa, les relacions que va establir amb Catalunya. I cal també, necessàriament, sobreposar-hi la informació sobre la tradició manuscrita de la lírica copiada a la Corona d'Aragó als segles XIII i XIV, els autors que s'hi copien i quina mena d'obres escriuen.

El Consistori de Tolosa, creat el 1323, és, des de la seva fundació, una institució amb una funció didàctica que va propiciar la creació de tractats de preceptiva literària tot al llarg del segle XIV. Un dels principals esculls per reconstruir la història del Consistori prové precisament del fet que és un d'aquests manuals, les *Leys*, el que ens proporciona la informació i, per tant, és una font de part que narra els fets vint-i-cinc anys més tard. No sabem gaire res, doncs, sobre els orígens d'aquest concurs poètic, apadrinat per la ciutat de Tolosa, que sembla relacionat amb la celebració dels *puys* francesos i amb altres concursos marians, que solien ser organitzats pels gremis. Sigui quin sigui aquest origen, és clar que el concurs és anterior a la codificació de les successives versions de les *Leys d'amors* —tal com han explicat Alfred Jeanroy (1941*b*), Josep Maria Casas Homs (ed., 1969) i, darreament, Beatrice Fedi (ed., 2019, i en premsa)— i que la seva intenció era prestigiar la llengua occitana dotant-la de mecanismes pedagògics similars al llatí. És ben cert, però, que la tradició poètica trescentista occitana derivada del Consistori es va copiar sobretot en testimonis poètics catalans i sembla també que la presència catalana hi va ser important. Com veurem, el cançoner Sg n'és un testimoni d'excepció i mostra l'interès a Catalunya per aquesta mena de poesies, molt abans de la importació del concurs cap a Barcelona per iniciativa reial.⁵ La connexió catalana amb els concursos tolosans té, doncs, una llarga història i un fruit rellevant n'és la producció autòctona de reculls poètics i preceptives literàries. En qualsevol cas, però, aquesta és només una de les tendències de la poesia que es va produir i va circular a la Corona d'Aragó al segle XIV. Hi ha també un altre corpus impor-

4. Vegeu també, ara, en una línia semblant, l'interessant anàlisi de SIMÓ (2012), a propòsit dels treballs sobre lírica catalana de Jaume Massó i Torrents. Sobre el projecte Cançoners DB, cf. CABRÉ i MARTÍ (2007) i MARTÍ (2014 i 2019).

5. De fet, un primer intent d'aclimatar un concurs similar a Catalunya ja es va produir a Lleida el 1328, quan tenim documentats uns pagaments reials per comprar joies per «illis qui super arte dicitandi et faciendi pulcra carmina sive *cantars* se magis subtiliter habuerunt, secundum iudicium illorum qui per nos ad ea cognoscenda deputati fuerunt» (GUBERN, 1957, p. 95-96).

tant de poesia que segueix les formes dels trobadors tardans i de les innovacions formals de la literatura europea de la segona meitat del segle XIII, i moltes vegades aquests trets es poden trobar en les obres dels mateixos autors als quals s'ha etiquetat com a *tolosans* de manera una mica superficial.⁶

Pel que fa a la tradició manuscrita, partirem de la base que la poesia del segle XIV presenta una continuïtat temàtica evident amb la dels trobadors de la sisena generació, és a dir, els de finals del segle XIII. Per fer notar aquest sentit de continuïtat presentarem en ordre cronològic, i de manera succinta, les dades codicològiques de la tradició. El còdex líric més antic d'origen català del qual es té notícia és el cançoner trobadoresc V (Venècia, Biblioteca Marciana, Str. App. 11 = 278), de format petit, però amb trets que el situen clarament en un origen d'ambient cortesà. Els darrers estudis hi han identificat quatre estadis diferents que hi van aportar continguts: tres amb poesia lírica (V^1 , V^2 i V^4) i un (V^3) amb una còpia del *Romans de les quatre virtuts cardenals*, de Daude de Prades, que possiblement procedeix d'una unitat codicològica diferent o va ser afegit posteriorment. De fet, avui, el còdex és acèfal i conté moltes llacunes, a banda que l'espai reservat per copiar la notació musical de les peces va quedar en blanc. El gros principal del cançoner (V^1 i V^3) està copiat per mans catalanes, la primera del tercer quart del segle XIII i la segona de principis del segle XIV. Els afegits V^2 i V^4 , que es localitzen en espais deixats en blanc en el còdex primigeni, són de mà italiana més tardana.⁷

Fins fa molt poc, el fragment de cançoner trobadoresc conegut com a *Mh* (Madrid, Real Academia de la Historia, ms. 9-24-6/4579, n. 3) es datava al pas del segle XIV al segle XV i s'equiparava en format al *Cançoner Vega-Aguiló*. Se'n conserven quatre folis amb sis poesies, tot i que el còdex original en devia tenir com a mínim trenta-tres. Com han demostrat Cabré i Boadas (2017), contràriament al que s'havia proposat, aquest manuscrit no s'ha de datar a inicis del segle XV, sinó que es correspon als hàbits de còpia de la cancelleria de Jaume II, i, per tant, s'ha d'envellir com a mínim cent anys, entre finals del segle XIII i principis del segle XIV. Tant en aquest cas com en l'anterior, els cançoners no sembla que tinguin cap mena de criteri selectiu cap a autors d'origen català, sinó que són reculls generals, en què els catalans formen part del conjunt dels trobadors.⁸

6. Sobre el Consistori, vegeu ara NAVÀS (2014).

7. Els detalls sobre aquest còdex es poden consultar a ZAMUNER (2003), tenint en compte la nota d'ALBERNI (2005) i l'actualització de CABRÉ (2013). Sembla clar que el colofó de Ramon de Capellades datat el 1268 que es troba al final del *Romans* (f. 148r) no identifica l'acte de còpia en el cançoner V, sinó que és una reproducció del colofó que es trobava a l'exemplar del qual es copiava.

8. Sobre aquesta qüestió, vegeu el treball de Miriam Cabré que es publica a les pàgines 19-32 d'aquest mateix volum i el seu article a CABRÉ (2018).

Les poesies no es van copiar sempre en cançoners pròpiament dits, sinó que a vegades les trobem en testimonis extravagants que donen pistes d'un tipus de circulació més ampli. És el cas de dos dels testimonis més antics d'aquest període. En un bifoli que servia per reforçar les guardes d'un registre notarial procedent de Sant Joan de les Abadesses (avui a Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 3871), s'hi van copiar quatre poesies trobadoresques amb les seves melodies (tres danses i una cançó lingüísticament problemàtica), altrament desconegudes. Paleogràficament semblen de finals del segle XIII (Riquer i Gómez Muntané, 2003; Lannutti, 2012). Un altre exemple de transmissió extravagant, amb una tipologia molt semblant, és el de les poesies dels notaris de Castelló d'Empúries, copiades en espais en blanc dels seus llibres de registres entre 1288 i 1338 (Arxiu Històric de Girona, Castelló 4 [Pere Serra], 30, 32, 35, 37, 39, 40, 42, 47, 52, 60 *bis*, 63, 69 [Pere Perrin]). Es tracta de vint-i-una poesies, algunes anònimes (I-III*b*, VII-*xb*, XII*a*-XIX, XXI), altres signades o atribuïbles (Bartomeu Batlle [IV-VI, XI*a*], Pere Perrin [XI*b*] i Francesc Cervera [XI*c*]) o d'autor ja conegut (Cerverí de Girona, XX). Els poetes, doncs, eren els mateixos notaris de Castelló i els temes són sovint de polèmica privada, però la llengua, l'estil i els gèneres són calcats als de la poesia trobadoresca del darrer període.⁹ D'altra banda, l'àmbit cronològic d'aquestes poesies ens situa ja pràcticament en el període en què s'hauria de començar a notar, segons la historiografia tradicional, la influència perniciosa del Consistori, però no se n'hi detecta cap rastre.

Ja ben entrats a la primera meitat del segle XIV, un altre fragment de cançoner presenta característiques ben peculiars, perquè l'antologia poètica compareix acompanyada de tres tractats de preceptiva literària que, en alguns casos, usen obres dels autors de l'antologia com a exemple. Per a aquesta compilació, coneguda com a *Cançoneret de Ripoll* (sigla catalana *c*), Lola Badia (1983) va proposar amb prudència un arc entre 1324 i 1358. En el seu estat actual, el fragment està encartat en un manuscrit factici, procedent del monestir de Ripoll, que conté bàsicament obres relacionades amb el trivi, en llatí i en català (Barcelona, Arxiu de la Corona d'Aragó, Ripoll 129).

A la segona meitat del segle XIV es va copiar el cançoner trobadoresc Sg (Ventura, 2006). És un còdex d'origen català, en format luxós, que conté un gran recull de les obres de Cerverí de Girona, una àmplia secció de trobadors, i, cosa ben inusual, una col·lecció de poetes occitanocatalans del segle XIV copiats en peu d'igualtat respecte dels grans trobadors, és a dir, amb el mateix format i sense cap solució

9. Els gèneres que s'hi copien són variats. Anna Radaelli hi detecta, amb dubtes, tres danses, tres tençons, tres versos, cinc cobles (en tençó), un partiment i dos sirventesos. Vegeu les seves notes generals a la fitxa d'aquestes poesies a Cançoners DB (MS Id 1096) i a cadascuna de les fitxes de les obres d'aquests notaris. Vegeu ara RADAELLI (en premsa).

de continuïtat. Fa uns anys vam proposar que es tracta d'un manuscrit encarregat per Pere II d'Urgell amb materials poètics que deuen procedir majoritàriament de l'època del seu pare, el comte Jaume (Cabré i Martí, 2010). Si sumem totes les peces de la primera meitat del segle XIV transmises per aquest testimoni, veurem que hi ha un clar domini dels gèneres cançó, amb vint-i-nou peces (deu de les quals van participar en el concurs tolosà), seguides per nou versos, cinc sirventesos (un dels quals va guanyar una flor al concurs), una dansa, una tensó i un consell. En definitiva, només onze de les quasi cinquanta peces de poetes del segle XIV presents a Sg estan relacionades amb el Consistori de Tolosa; les peces restants, quatre cinquenes parts, estan relacionades amb els temes i les formes poètiques de la sisena generació de trobadors, la que convencionalment tanca aquest moviment literari.

En un moment potser contemporani, potser lleugerament més tardà, es pot situar la primera unitat codicològica de les dues que componen el manuscrit que anomenem, de manera inexacta, cançoner català G (Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 1744). Es tracta d'un plec amb un debat entre Jaume March i Felip Dalmau de Rocabertí, acompanyat pel veredict del rei Pere el Cerimoniós. A diferència de tots els testimonis que hem anat comentant fins ara, la còpia d'aquest debat ja es fa vers per vers i no pas a ratlla tirada com és característic de la poesia trobadoresca copiada a Catalunya. La segona unitat codicològica conté dues poesies de Llorenç Mallol, copiades entre 1390 i 1400, aproximadament.

Finalment, el *Cançoner Vega-Aguiló* (Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 7-8, sigla *VeAg*), que es pot datar entre 1425 i 1432, afegeix al seu nucli original de poetes «catalans» del pas del segle XIV al segle XV alguns trobadors, poetes occitanocatalans de la primera meitat de segle XIV, poetes en francès i una secció de vers narratiu. Entre els poetes trescentistes, hi podem llegir peces de la Reina de Mallorca, Pardo, Bernat de Palaol, Joan Sesavasses, Jaume Rovira, Joseta, Pere Tresfort, Ivany, Jaume Bonet, Figueres, Pere March, i diversos anònims, alguns relacionats amb el Consistori de Tolosa, a més de poetes ja citats en altres manuscrits, com el Capellà de Bolquera o Jaume March (Alberni, 2006).

Aquest conjunt de testimonis permet, en primer lloc, d'atestar la còpia de poesia (trobadoresca i posttrobadoresca) des de mitjan segle XIII fins a la primera meitat del segle XV. Pel que interessa en aquest article, el cens de poesies de la primera meitat del segle XIV, en un sentit ampli occitanocatalà, s'enfila cap a la vuitantena i la llista de poetes arriba a la trentena. Aquests autors i poesies poques vegades han estat estudiats per la historiografia literària catalana de manera individual, o només de manera molt superficial, i en qualsevol cas la seva interpretació de conjunt sol està amarada, com ja s'ha comentat, d'una percepció de decadència.¹⁰ Les darreres recerques, però, neguen un dels principis bàsics interpretatius

10. Una nova lectura d'aquests poetes, ara a CABRÉ (2013).

més divulgats: a la primera meitat del segle XIV no es va produir cap divorci entre mecenatge i producció poètica, és a dir, que els poetes catalans i els occitans no s'havien desvinculat d'una xarxa de circulació internacional (vegeu sobretot Cabré, Martí i Navàs, 2009).

3. Les dades que podem analitzar abonen el fet que, tot i el trasbals evident que va suposar per als territoris occitans la guerra dels albigesos i les conseqüències de la batalla de Muret, la gran frenada en la producció poètica a Occitània només es produeix a la segona meitat del segle XIV (Cabré i Navàs, 2014). Les raons d'aquest fet encara s'han d'estudiar i no semblen respondre als arguments habituals, que en realitat són una extensió dels que caracteritzen en negatiu el segle XIII trobadoresc (decadència en el conreu líric derivada del control eclesial sobre els continguts a través de la Inquisició, i, per tant, augment de la poesia moral per sobre de l'amorosa, i desaparició del mecenatge, als quals se suma ara un factor nou, com hem vist: la suposada presència restrictiva dels dictats del Consistori de Tolosa). En tot cas, amb els coneixements actuals, a partir de 1350, si exceptuem el Registre Cornet (Tolosa, Biblioteca Municipal, ms. 2885) o la secció contemporània de Sg en què es transcriu poesia produïda a la primera meitat del segle, només conservem el Registre Galhac (Tolosa, Biblioteca Municipal, ms. 2886). L'existència d'aquest còdex està lligada a la institució dels Jocs Florals de Tolosa, perquè registra una seixantena de poesies guanyadores del concurs entre 1354 i 1484. Tanmateix, a la primera meitat del segle XIV, la producció poètica encara està en perfecta sintonia, a tots dos vessants de les Corberes, amb les cases nobles que en propicien el consum, i la llista de gèneres conreats, si exceptuem les poesies que realment van participar en el concurs tolosà, i, per tant, estan sotmeses a les condicions canviants del certamen, s'adiuen amb els corrents trobadorescos de finals del segle XIII. El mapa que es dibuixa resseguint aquestes relacions posa en relleu la continuïtat d'una xarxa de corts, incloent-hi les branques principals i secundàries de la casa reial catalana, que no només mostren interès per la producció i difusió de l'activitat poètica, sinó que continuen essent-ne els motors principals. No estem gaire lluny, doncs, del panorama que dibuixa l'activitat poètica de la segona meitat del segle XIII.

És la conclusió necessària si observem la producció dels dos poetes amb més obra conservada del període, els occitans Ramon de Cornet i Joan de Castellnou.¹¹ Ramon de Cornet, com proven les endreces de les seves poesies, està encara perfectament connectat amb les cases nobles del país i amb els nuclis de poder del moment. Les seves poesies, recollides al Registre Cornet, compilat cap al 1350 en un entorn possiblement monàstic, mostren unes connexions ben significatives

11. Per a Cornet, vegeu NAVÀS (2010 i 2019); per a Castellnou, vegeu MARTÍ (2017).

(Navàs, 2013). S'hi transcriuen dos versos destinats a Gui de Comenge, senyor de Lombèrs, i una *canço replicada* a la seva segona muller, Índia de Caumont; un sirventès a Gastó de Lévis, senyor de Leran a l'Arièja; dues cançons a la comtessa d'Armanyac, Regina de Got, muller de Joan d'Armanyac i de Rodés, i neboda del papa Climent V; una epístola i un vers al bisbe de Lavaur, Roger d'Armanyac; un sirventès a Alfons d'Espanha, senyor de Lunel, també conegut com a Alfonso de La Cerda; va escriure un plany per Amanieu VII, senyor d'Albret el 1326, i va dirigir una epístola a Guiral Ot, ministre general de l'orde franciscà entre 1329 i 1342. A més a més, Cornet debat amb un desconegut Guilhem Gras, el qual proposa com a jutges Joan i Guilhem de Fontanes, cònsols de Sant Antoni de Roergue, ciutat natal de Cornet, i també amb Guilhem Alaman, membre d'una important família de la noblesa albigea. D'altra banda, Cornet va escriure una glossa a un vers «En vos lauzars es, Dona, mos aturs», amb el qual Bernart de Panassac va guanyar el concurs tolosà, i va dedicar el seu tractat literari a l'infant Pere d'Aragó (Navàs, 2016). Si a aquests noms, principalment occitans, hi afegim els presents a l'antologia trescentista de Sg, i analitzem les famílies i les relacions polítiques entre ells, emergeix una densa xarxa de producció i mecenatge poètics. El quadre de la primera meitat del segle XIV s'assembla molt poc, doncs, al que ha anat pintant la historiografia literària. Les cases a les quals pertanyen aquests senyors eren també protectores de les lletres abans de la guerra albigea.¹² Com ha demostrat Navàs (2019), un argument addicional per provar aquestes connexions i la vitalitat de baules d'aquesta cadena de transmissió són les poesies de Cornet amb tradició bitestimonial (copiades tant al Registre Cornet com a Sg), les quals sovint presenten adreces alternatives, circumstància que assenyalava una circulació en diferents centres de recepció.

El cas de Joan de Castellnou és lleugerament diferent. Aquest músic i mestre de capella occità va tenir una carrera ben documentada a la Corona d'Aragó i, per tant, els seus contactes al sud de les Corberes són ben explicables (Martí, 2017). En primer lloc, amb l'infant Pere d'Aragó, a qui, el 1341, endreça una glossa crítica contra una de les obres preceptives de Ramon de Cornet, que ha de ser anterior a 1341.¹³ Però els contactes amb la Casa de Barcelona es fan evidents

12. Un cas clar, en aquest sentit, seria la cort de Rodés, que continua sent un nucli literari actiu fins i tot després de la mort d'Enric II el 1302 (PERUGI, 1985, p. 175). Hem de recordar que pocs anys abans tenim testimonis d'una cort literària lligada al comte de Rodés (CABRÉ, 2017), i l'activitat literària que denoten les tres endreces de Cornet als Comenge (dues a Gui i una a la seva segona dona, Índia de Caumont) sembla que ens duu cap a un model semblant de competència poètica cortesana (NAVÀS, 2019).

13. Castellnou va escriure també un *Compendi de la conexença dels vicis que-s podon esdevenir en los dictats del Gay Saber*, de data desconeguda, i dedicada a un Dalmau de Rocabertí d'identificació problemàtica. Vegeu sobre aquest aspecte l'edició de MANINCHEDDA (2003), MARTÍ (2017, p. 629-638) i també MARTÍ i NAVÀS (en premsa).

també en les seves poesies: a «Tant es lo mons ples d'amor descorteza» hi convoca una quarantena de personatges històrics, majoritàriament catalans, a la cort del senyor de Biscaia el dia de Tots Sants. Aquest sirventès té dues adreces successives: la primera a Tomás Peris de Foces, senyor aragonès, autor també de dues poesies en occità copiades a Sg; la segona a la dama del poeta, *Mos Fins Dezirs*. D'altra banda, Castellnou adreça una cançó i un vers al rei Pere el Cerimoniós i dues peces als membres del Consistori de Tolosa. Com veiem, alguns trets característics d'aquests poetes són similars, però a Castellnou el podem documentar durant deu anys a la cort reial catalanoaragonesa,¹⁴ mentre que Cornet sembla haver fet vida sobretot a Occitània i no s'han explicat els detalls del seu contacte amb l'infant Pere d'Aragó.

Quatre poetes més, presents a Sg, són nobles d'origen occità: Ramon At de Montaut, cavaller i senyor de Puidaniel, al comtat de Tolosa; Bertran del Falgar, senyor de Vilanova (també a prop de Tolosa); Bernart de Panassac, senyor d'Arroeda, al comtat d'Astarac; una de les cançons guanyadores al certamen està atribuïda a «mossen Gasto, comte de Foix», que tant podria ser Gastó II (1315-1343) com el seu fill Gaston III Febus (1343-1391). Fins i tot quan no hem pogut identificar els poetes, les endreces de les poesies presenten una connexió amb la noblesa: per exemple, el desconegut Jaume de Tolosa adreça una de les seves dues peces a l'infant Ramon Berenguer, comte de les Muntanyes de Prades i baró d'Entença (1324-1341) i més tard comte d'Empúries (1341-1364), germà de l'infant Pere, i el descriu en termes cortesos i de connexió amb la poesia:

L'infan Ramons Berengier es castells
hon se recuyl qui d'amor es feritz
e pus sos cors de be far nos es ditz,
do-l ma xanço en loch d'altres joyels. (v. 45-49)¹⁵

La secció del segle XIV del cançoner Sg conté l'obra d'autors que es poden datar entre 1330 i 1350: les dues seccions d'autors més grans corresponen a Ramon de Cornet i Joan de Castellnou, i, a la secció antològica que segueix, algunes rúbriques assenyalen peces que van participar en el Consistori de Tolosa. Quan hem pogut identificar alguns d'aquests autors, els hem pogut relacionar amb el comte Jaume d'Urgell (c. 1328-1347) i la seva muller Cecília de Comenge.

Pel que fa a la valoració de l'enllaç d'altres testimonis poètics amb nuclis de producció i circulació, cal tenir en compte que la impaginació del fragment *Mh* es

14. Només una de les poesies conservades que proporcionen dades històriques de Castellnou no té relació amb la Corona d'Aragó: curiosament es tracta de la composició que obre la seva col·lecció a Sg, una cançó de croada (vegeu MARTÍ, 2016).

15. Cito les poesies de Castellnou per l'edició de MASSÓ I TORRENTS (1914).

correspon amb hàbits de còpia de la cancelleria de Jaume II i que, per tant, és possible que hi hagi un lligam del manuscrit amb la Cort reial. A l'inici de les *Regles de trobar* de Jofre de Foixà, dedicades a Jaume II quan era rei de Sicília i, per tant, escrites abans de 1291, s'afirma: «eu En Iaufres de Fuxa, per manament del noble e alt senyor En Iacme, per la gràcia de Déu rey de Sicília, *qui en trobar pensa e-s aldelita grantmen*, studiey e pessey a dar, segons lo meu saber, alcuna manera de doctrina en romanç» (Marshall, ed., 1972, p. 56) i ens dona pistes no tan sols del conreu poètic del mateix rei, sinó també del seu interès en el tràfic de llibres sobre poesia.¹⁶

En l'estat en què hem conservat el *Cançoneret de Ripoll*, comença precisament amb la preceptiva de Jofre de Foixà, seguida per dos tractats retòrics breus, anònims: un sobre gèneres (*Ripoll-I*) i l'altre sobre rimes (*Ripoll-II*), que presenten l'interès de citar no tan sols exemples de trobadors, sinó també de poetes trescentistes continguts en l'antologia poètica que es copia tot seguit. En el primer tractat se citen Guillem de Cabestany, Raimbaut de Vaqueiras, Peire Cardenal i Folquet de Marsella, però també Pere de Vilademany i el capellà de Bolquera, i, en el segon, Arnaut Daniel i Guillem de Cabestany, i també el capellà de Bolquera. D'altra banda, en les poesies hi compareixen Pere de Vilademany i Dalmau de Castellnou, dels quals no sabem pràcticament res (vegeu Badia, 1983). En les rúbriques del *Cançoneret* només hi podem llegir el nom de dos autors: el Capellà de Bolquera, a la poesia xvii,¹⁷ i Pere Alemany, a la poesia x. La resta d'atribucions del *Cançoneret* es poden deduir del context codicològic i històric. L'antologia comprèn divuit poesies, principalment danses (dotze), però també cobles dobles i cançons adjectivades construïdes sobre rimes derivatives. Badia (1983), seguint una hipòtesi de Massó i Torrens, va lligar temptativament aquesta composició amb l'entorn de l'infant Pere d'Empúries (comte d'Empúries entre 1325 i 1342), però va remarcar també el caràcter clerical d'algunes de les peces i també dels noms d'alguns autors, com ara el, per altra banda desconegut, Capellà de Bolquera, copiat també al cançoner *VeAg* (i al *Terç del Crestià*, d'Eiximenis). El recull, doncs, combina elements clericals amb elements cortesans, com passa en el cas de les figures dels monjos Jofre de Foixà i Ramon de Cornet, l'estil experimental dels quals sovint evoca l'obra de Cerverí de Girona. Sigui com sigui, el *Cançoneret* testimonia

16. D'altra banda, es pot documentar que Jaume II va tenir dos manuscrits de Cerverí de Girona (CABRÉ, 2011, p. 383, nota 40). I, dintre dels seus interessos poètics, ell mateix va compondre el 1290 la dansa *Mayre de Deu e filha*, imitant la mètrica d'una poesia de Cerverí. Aquesta dansa reial és la que va propiciar un comentari en llatí per part d'Arnau de Vilanova (DE LOLLIS, 1887).

17. En realitat aquesta poesia té dues còpies successives en aquest mateix cançoner: al foli 30r, en què compareix sense rúbrica, i al foli 30v, amb rúbrica. D'altra banda, en el tractat *Ripoll-I* s'indica que és un vers. És a dir, que aquesta composició té tres testimonis, força diferents entre ells, per exemple en l'ordre estròfic: les dues de Ripoll més la còpia que també reporta el cançoner *VeAg*.

també peces compostes per nobles com Dalmau de Castellnou o Pere de Vilademany. En el manuscrit que transmet el *Cançoneret* també s'alludeix a l'infant Pere: el tractat *Ripoll-I* cita l'incipit d'una poesia de Pere de Vilademany, per altra banda perduda, que s'iniciava amb el vers «De l'orde suy del noble infant En Pedro». La composició no compareix posteriorment a l'antologia, com passa amb altres peces, i, per tant, no podem saber si té relació també amb el *Cançoneret* o només està relacionada amb el tractat.

Hem repetit diverses vegades el nom de l'infant Pere d'Aragó i és evident que és un actor principal de la història de la poesia catalana de la primera meitat del segle XIV (Navàs, 2016). Tenim tota mena de pistes sobre el seu paper com a mecenes d'obres literàries o com a dedicatari de diversos tractats poètics, però no hem conservat la seva producció poètica. Afortunadament, però, tenim una bona orientació sobre com devia ser, gràcies als dos capítols finals de la *Crònica* de Ramon Muntaner, en què descriu els fasts de la cerimònia de coronació del rei Alfons III, en els quals l'infant va tenir un paper principal i per als quals va compondre tot un seguit de poesies que Muntaner descriu (Cabré i Martí, 2018, p. 85-86). Ramon de Cornet li va dedicar el seu *Doctrinal de trobar* el 1327, quan l'infant només tenia dinou anys:

e vuelh que donatz sia
a-n Pedro, filh del rei
d'Arago, qar lo vey
savi, cert e valen
e de trobar saben,
e gent enamorat,
quez yeu non hay trobat
en est mon tan cortes;
perque caps d'amor es
e dignes de lauzors,
ez er mi grans honors
si vol mon libre pendre.
E per dar a entendre,
qar es escurs sens gloza,
pusque plau a ma Rosa,
yray son cors veser,
per far tot son plazer
e per mostrar lo sen
del libre quo s'enten. (v. 514-535)

És precisament contra aquest tractat que Castellnou va escriure la seva glossa, tramesa a l'infant el 1341. Aquesta relació de l'infant amb la poesia ja ve de molt abans, però. Sembla que quan només tenia quinze o setze anys ja componia poe-

mes i usava un joglar (Salvador Ramàs, *Ramacet*) per divulgar-les, el qual també es fa present a la crònica muntaneriana (Navàs, 2016). De fet, Ramàs també apareix en l'endreaça de Joan de Castellnou al seu vers «Qui de complir tot son plazer asseia», adreçat possiblement a Pere el Cerimoniós:

Si mos vers es fargatz de motz leyls,
reys d'Arago, seynor mieus, vos etz tals
que l'entendretz ses glos e ses lectura.
E tu Ramaç, car te ve per natura,
fay li-n prezen a ley de bon missatge. (v. 51-55)

Per donar, finalment, una idea de l'extensió de la presència de l'infant en la tradició poètica, voldria només assenyalar que Marta Marfany i Lluís Cabré (2016) van publicar una poesia inacabada, datada pel context del document jurídic ripollès que el transmet, i que cita versos de diversos autors, un dels quals s'anomena «l'Alt infant». És molt possible que la mort de la muller de l'infant entre 1344 i 1348 i l'ingrés de Pere a l'orde franciscà el 1358 hagin dificultat la conservació de la seva obra poètica.

4. En conclusió, l'estudi dels dedicataris dels poetes trescentistes copiats al cançoner Sg, al Registre Cornet i les restes que ja es coneixien (i algunes proves noves) de l'activitat poètica del segle XIV dibuixen un quadre molt diferent del que s'ha transmès en els manuals d'història literària. En primer lloc, sembla assenyalat presentar la poesia que s'escriu a Catalunya al llarg dels segles XIII i XIV més en termes evolutius que de trencament. Les aportacions culturals a mà dels poetes de finals de segle, quan la Casa d'Aragó entra per via matrimonial en l'òrbita de les novetats franceses i quan es comencen a sentir les primeres influències de les innovacions de poetes italians, se sobreposen a la tradició autòctona i creen una nova perspectiva literària. Al llarg del segle XIV, doncs, els nuclis de mecenatge que havien facilitat l'existència d'una xarxa de producció i circulació poètica en l'espai occitanocatalà al llarg de dos segles continuen essent operatius. Tant la casa reial com les principals famílies de la noblesa catalana continuen participant d'una vida literària que mai no ha deixat de tenir vigència. La segona meitat del segle ens duu a una producció vinculada al regne de Mallorca, si hem de fer cas d'algunes de les indicacions que provenen del cançoner *VeAg*. És possible que l'existència d'aquest nucli poètic estigui vinculat a l'entorn de la casa reial mallorquina, però també pot ser un simple efecte derivat del recull que conté les poesies.

Si tenim en compte tots aquests elements, doncs, el panorama resultant no és tan erm i no hi ha gaires traces d'una cesura cultural entre el món dels trobadors tardans i el regnat de Joan I. En aquest període, per tant, i si ens cenyim només a la

lírica, hi podem censar gairebé vuitanta poesies, corresponents a uns quaranta poetes, i una rica producció de tractats literaris, la immensa majoria dels quals no fan més que continuar les tendències detectades en els trobadors de finals del segle XIII. Hi ha indicacions molt clares d'una continuïtat, no tan sols perquè s'usa un occità hibridat com a llenguatge poètic, sinó també per la tria de gèneres (vers, sirventès, cobla, formes de dansa, etc.), equivalents als usats per Guiraut Riquier o Cerverí de Girona.

D'altra banda, l'àrea literària comuna de producció i circulació entre Occitània i Catalunya al llarg dels segles XII i XIII continua durant el segle XIV, de manera que poetes dels dos vessants de les Corberes comparteixen aquestes mateixes tendències i sembla que pertanyen a la mateixa xarxa poètica, si hem de jutjar pels senyors a qui endrecen les seves poesies, les corts que evocuen i la circulació manuscrita de la seva obra. La continuïtat és, doncs, clara amb la situació de finals del segle XIII, circumstància que ja s'havia afirmat en altres camps culturals, des de la circulació de les obres de Ramon Llull o d'altres obres religioses, de traduccions o de narrativa en vers. Mentre que s'ha defensat tradicionalment una decadència de l'activitat poètica a l'àrea occitana (principalment Tolosa, Narbona, Besiers, Montpeller, Provença i Foix), si afegim aquesta altra cara de la moneda a cavall de les Corberes, la fotografia no és tan desolada com deien Riquer i molts altres, i el quadre de conjunt fa molt més sentit. Sense anar més lluny, podem, per exemple, explicar molt millor la presència a Catalunya de les obres de Ramon de Cornet i de Joan de Castellnou, ambdós occitans però amb connexions catalanes substancials, obres que altrament caurien en un forat artificial entre dues tradicions separades.

L'emergència d'aquest panorama, que difereix notablement de la visió divulgada tradicional, presenta, però, encara, alguns problemes que només es podran resoldre quan tinguem tots els elements per a una interpretació completa del període. Impliquen un aprofundiment en el mecenatge cultural d'aquest moment, en el paper real del Consistori, en l'evolució del llenguatge poètic i de la circulació d'altres tipus de text en aquesta àrea comuna occitanocatalana. Només així podrem unir els punts de la tradició lírica catalana (o millor dit catalanooccitana) del segle XIV.

SADURNÍ MARTÍ
Institut de Llengua i Cultura Catalanes (ILCC)
Universitat de Girona

BIBLIOGRAFIA

- ALBERNI, Anna (2005). «El cançoner occità V: un estat de la qüestió». *Cultura Neolatina*, núm. 65, p. 156-180.
- (2006). «I. Canzonieri provenzali, 8. Biblioteca de Catalunya: VeAg (mss. 7 e 8)». A: FERRARI, Anna (coord.). «*Intavulare*»: *Tavole di canzonieri romanzi*. Mòdena: Mucchi.
- ASPERTI, Stefano (2002). «La tradizione occitanica». A: BOITANI, Pietro; MANCINI, Mario; VÀRVARO, Alberto. *Lo spazio letterario nel Medioevo*. Vol. 2: *Il Medioevo volgare*. Roma: Salerno, p. 521-254.
- BADIA, Lola (1983). *Poesia catalana del s. XIV: Edició i estudi del 'Cançoneret de Ripoll'*. Barcelona: Quaderns Crema.
- BELTRAN, Vicenç (2006). «El cançoner perdut de Girona: els Mayans i l'occitanisme il·lustrat». A: BELTRAN, Vicenç; SIMÓ, Meritxell; ROIG, Elena. *Trobadors a la península Ibèrica: Homenatge al Dr. Martí de Riquer*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 91-120.
- CABRÉ, Miriam (2011). «La circolazione della lirica nella Catalogna medievale». A: LEONARDI, Lino. *La tradizione della lirica nel Medioevo romanzo: Problemi di filologia formale*. Florència: Edizioni dell Galluzzo: Fondazione Ezio Franceschini, p. 363-407.
- (2013). «La lírica d'arrel trobadoresca». A: BROCH, Àlex; BADIA, Lola. *Història de la literatura catalana*. Vol. 1: *Literatura medieval (1): Dels orígens al segle XIV*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana: Barcino: Ajuntament de Barcelona, p. 219-296.
- (2017). «Un catalan à Rodez: la contribution du troubadour Cerverí aux débats ruthénois». *Revue des Langues Romanes*, núm. 121, p. 599-621.
- (2018). «La recepció dels trobadors a Catalunya i la transmissió manuscrita». A: SIMÓ, Meritxell; MIRIZIO, Annalisa; TRUEBA, Virginia (ed.). *Los trovadores: creación, recepción y crítica en la edad media y en la edad contemporánea*. Kassel: Reichenbergerr, p. 41-58.
- CABRÉ, Miriam; BOADAS, Sònia (2017). «El fragment trobadoresc català de Madrid (M^h)». *Cultura Neolatina*, núm. 77, p. 227-297.
- CABRÉ, Miriam; MARTÍ, Sadurní (2007). «Per a una base de dades dels cançoners catalans medievals. L'exemple de Sg». A: MARTÍ, Sadurní (coord. i ed.); CABRÉ, Miriam; FELLIU, Francesc; IGLESIAS, Narcís; PRATS, David (ed.). *Tretzè Actes del Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes: Universitat de Girona: 8-14 de setembre de 2003*. Vol. 3. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 171-186.
- (2010). «Le chansonnier Sg au carrefour occitano-catalan». *Romania*, núm. 128, p. 92-134.
- (2018). «Poetic multilingualism in the Medieval Crown of Aragon». *Tenso*, núm. 33, p. 67-91.
- CABRÉ, Miriam; MARTÍ, Sadurní; NAVÀS, Marina (2009). «Geografia i història de la poesia occitanocatalana del segle XIV». A: BADIA, Lola; CABRÉ, Lluís; ALBERNI, Anna. *Translatar i transferir: La transmissió dels textos i el saber (1200-1500)*. Santa Coloma de Queralt: Obrador Edèndum, p. 349-376.
- CABRÉ, Miriam; NAVÀS, Marina (2014). «“Que·l rey franses nos ha dezeretatz...”: la poètica occitana després de Muret». A: BELTRAN, Vicenç; MARTÍNEZ ROMERO, Tomàs; CAPDEVILA, Irene (ed.). *800 anys de Muret: Els trobadors i les relacions catalanooccitanes*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 102-122.

- CABRÉ, Lluís; TORRÓ, Jaume (2015). «La poesia d'Andreu Febrer: el trobar ric i el Dante líric». *Medioevo Romanzo*, núm. 39, p. 162-175.
- (en premsa). «Andreu Febrer: signes d'innovation dans la poésie catalane du XIVe siècle». A: CABRÉ, Miriam; MARTÍ, Sadurní; ROSSICH, Albert. *La réception des troubadours en Catalogne (s. XII-XX)*. Turnhout: Brepols.
- CASAS HOMS, Josep Maria (ed.) (1969). *Joan de Castellnou: Segle XIV: Obres en prosa*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana.
- DE LOLLIS, Cesare (1887). «Ballata alla Vergine di Giacomo III d'Aragona». *Revue des Langues Romanes*, núm. 31, p. 289-295.
- FEDI, Beatrice (en premsa). «Considérations sur la réception des Leys d'Amors / Flors del gay saber en Catalogne: de Jaume March à Lluís d'Averçó». A: CABRÉ, Miriam; MARTÍ, Sadurní; ROSSICH, Albert (ed.). *La réception des troubadours en Catalogne (siècles XIII-XX)*. Turnhout: Brepols.
- FEDI, Beatrice (ed.) (2019). *Las Leys d'Amors: Redazione lunga in prosa*. Florència: Edizioni del Galluzzo per la Fondazione Ezio Franceschini.
- GUBERN, Ramon (1957). «Els primers Jocs Florals a Catalunya: Lleida, 31 de maig de 1338». *Bulletin of Hispanic Studies*, núm. 34, p. 95-96.
- JEANROY, Alfred (1941a). «La poésie provençale dans le sud-ouest de la France et en Catalogne du début au milieu du XIVe siècle». A: *Histoire littéraire de la France*. Vol. 38. París: Imprimerie Nationale, p. 1-138, 661-662.
- (1941b). «Les Leys d'amors». A: *Histoire littéraire de la France*. Vol. 38. París: Imprimerie Nationale, p. 139-243.
- LANNUTTI, Maria Sofia (2012). «L'ultimo canto: musica e poesia nella lirica catalana del Medioevo (con una nuova edizione del cançoneret di Sant Joan de les Abadesses)». *Romance Philology*, núm. 66, p. 309-363.
- MANINCHEDDA, Paolo (ed.) (2003). *Joan de Castellnou: Compendis de la conexença dels vicis que-s podon esdevenir en los dictats del Gay Saber*. Càller: Cooperativa Universitaria Editrice Cagliariana.
- MARFANY, Marta; CABRÉ, Lluís (2016). «Un poème consolatoire inédite (c. 1348) et un fragment d'un *planh* perdu, attribué à Raimbaut de Vaqueiras». *Revue des Langues Romanes*, núm. 120.1, p. 251-280.
- MARSHALL, J. H. (ed.) (1972). *The «Razos de trobar» of Ramon Vidal and associated texts*. Oxford: Oxford University Press.
- MARTÍ, Sadurní (2014). «Cançoners DB: A new research tool for the study of Medieval Catalan songbooks». *Digital Philology: A Journal of Medieval Cultures*, núm. 3.1 (primavera), p. 24-42.
- (2016) [en línia]. Edició crítica de «Tot claramen vol e mostra natura», de Joan de Castellnou (BPP 518.10). A: *Troubadours, trouvères and the crusades*. University of Warwick. <<http://www.rialto.unina.it/JnCAs/518.10%28Mart%C3%AD%29.htm>>.
- (2017). «Joan de Castellnou revisité: notes biographiques». *Revue des Langues Romanes*, núm. 121.2, p. 623-659.
- (2019). «Nuevos instrumentos para la filología medieval: Cançoners DB y la biblioteca digital Narpan-CDTC». A: TOMASSETTI, Isabella. *Avatares y perspectivas del medievalismo ibérico (AHLM Roma 2018)*. Vol. 2. San Millán de la Cogolla: Cilengua, p. 1729-1738.

- MARTÍ, Sadurní; NAVÀS, Marina (en premsa). «Un nouveau témoin de la tradition manuscrite de Ramon de Cornet et Joan de Castellnou». A: CABRÉ, Miriam; MARTÍ, Sadurní; ROSSICH, Albert (ed.). *La réception des troubadours en Catalogne (siècles XIII-XX)*. Turnhout: Brepols.
- MASSÓ I TORRENTS, Jaume (1914). «Poésies en partie inédites de Johan de Castellnou et de Raimon de Cornet d'après le manuscrit de Barcelone». *Annales du Midi*, núm. 24, p. 449-457.
- NAVÀS, Marina (2010). «La figura literària del clergue en la poesia de Ramon de Cornet». *Mot so Razo*, núm. 9, p. 75-93.
- (2013). «Le Registre Cornet: structure, strates et première diffusion». *Revue des Langues Romanes*, vol. 117, núm. 1, p. 161-191.
- (2014). «Saber, sen i trobar: Ramon de Cornet and the Consistory of the Gay Science». *SVMMA*, núm. 3, p. 176-194.
- (2016). «Poètica i literatura trobadoresca a la cort de l'infant Pere». A: CONEJO DA PENA, Antonio. *L'infant Pere d'Aragó i d'Anjou: «molt graciós e savi senyor»*. Vandellós i l'Hospitalet de l'Infant: Ajuntament de Vandellós i l'Hospitalet de l'Infant; Valls: Cossetània Edicions, p. 87-110.
- (2019). *Ramon de Cornet: l'autor, l'obra i la circulació manuscrita*. Tesi doctoral inèdita. Universitat de Girona.
- PERUGI, Maurizio (1985). *Trobadors a Valchiusa: Un frammento della cultura provenzale del Petrarca*. Pàdua: Antenore.
- RADAELLI, Anna (en premsa). «Incroci di rime fra carte d'archivio. Il caso di Castelló d'Empúries». A: CABRÉ, Miriam; MARTÍ, Sadurní; ROSSICH, Albert (ed.). *La réception des troubadours en Catalogne (siècles XIII-XX)*. Turnhout: Brepols.
- RIQUER, Martí de (1980). *Història de la literatura catalana*. Barcelona: Ariel. 4 v.
- RIQUER, Isabel de; GÓMEZ MUNTANÉ, Maricarmen (2003). *Las canciones de Sant Joan de les Abadesses: Estudio y edición filológica y musical*. Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres.
- SIMÓ, Meritxell (2012). *Jaume Massó i Torrents: la cançó provençal en la literatura catalana cent anys després*. Florència: Il Galluzzo: Fondazione Ezio Franceschini.
- VENTURA, Simone (2006). «10. Barcelona, Biblioteca de Catalunya, Sg (146)». A: FERRARI, Anna (coord.). «*Intavolare*»: *Tavole di canzonieri romanzi: I. Canzonieri provenzali*. Mòdena: Mucchi.
- ZAMUNER, Ilaria (2003). «3. Venezia, Biblioteca Nazionale Marciana V (Str. App. 11 = 278)». A: FERRARI, Anna (coord.). «*Intavolare*»: *Tavole di canzonieri romanzi: I. Canzonieri provenzali*. Mòdena: Mucchi.